

УДК 364-053.9

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

Надія КОРПАЧ

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-3607-2183

Вікторія ПЕТРУК

кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-5969-0777
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

Бібліографічний опис статті: Петрук, В., Корпач, Н. (2022). Гендерні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 91–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті йдеться про те, що в сучасній Україні спостерігається постійне зростання частки людей похилого віку. Постаріння населення впливає на чисельність та структуру економічно активного населення, що в свою чергу має негативний вплив на економіку країни та загострення соціальних питань. Питання підтримки, захисту, допомоги та піклування з метою забезпечення необхідного рівня та якості життя людей похилого віку потребує розгляду гендерних аспектів цієї категорії населення. Сьогодні соціальна робота повинна базуватись на переосмисленні багатьох гендерних стереотипів, що дозволить фахівцям керуватись безпомилковими уявленнями щодо потреб, проблем та особливостей жінок та чоловіків похилого віку. На думку авторів, оновлені підходи, методи, форми роботи з людьми похилого віку, допоможуть подолати їх проблеми, а також допомогти стати не тягарем для суспільства, а активними його учасниками, які позитивно будуть впливати на молоде покоління і будуть прикладом для нього щодо яскравого та насиченого життя на пенсії.

Статистичні дані дозволяють нам зазначити, що відсоток чоловіків і жінок похилого віку щодо задоволеності життям суттєво не відрізняється; на показники якості життя впливає: фізичне здоров'я, індивідуальні умови життя та духовний стан людини. Водночас, жінки частіше, ніж чоловіки звертаються до лікарів, а чоловіки задоволеність життям пов'язують із можливістю взаємодії з навколишнім світом. Вихід на пенсію потребує соціально-психологічної адаптації та інтеграції чоловіків і жінок до нових умов життя. Визначено, що люди похилого віку, які ведуть активний спосіб життя є більш задоволені власним життям, ніж ті, хто віддає перевагу пасивним формам проведення часу.

Ключові слова: люди похилого віку, люди старечого віку, пенсійний вік, гендер, гендерний підхід, гендерні стереотипи.

Nadia KORPACH

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School,
Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-3607-2183

Victoria PETRUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School,
Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-5969-0777
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

To cite this article: Korpach, N., Petruk, V. (2022). Henderni aspekty sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Gender aspects of social work with the elderly people]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 91–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

GENDER ASPECTS OF SOCIAL WORK WITH THE ELDERLY PEOPLE

The article highlights the actual problem of the constant growing share of elderly people. Population aging affects the number and structure of the economically active people. And this, in turn, has a negative impact on the country's economy and aggravation of social issues. Matters of support, protection, assistance and care ensure the necessary level and quality of life of the elderly. These issues require consideration of gender aspects of social work with this population category.

Today, the social sphere should be based on rethinking of many gender stereotypes, which will allow specialists to be guided by unerring ideas about needs, problems and characteristics of elderly women and men. According to the authors, updated approaches, methods, forms of work with the elderly will help overcome their difficulties. They will also help this category of customers to become not a burden on society, but active participants in it. It is they who will have a positive influence on the younger generation and will be an example for them about a bright and full life in retirement.

Statistical data allow us to note that the percentage of elderly men and women regarding life satisfaction does not differ significantly. Quality of life indicators are influenced by physical health, individual living conditions, and a person's spiritual state. At the same time, women turn to doctors more often than men, and men associate life satisfaction with the possibility of interaction with the world around them. Retirement requires socio-psychological adaptation and integration of men and women to new living conditions. It is determined that elderly people who lead an active lifestyle are more satisfied with their lives than those who prefer passive forms of spending time.

Key words: elderly people, people of old age, retirement age, gender, gender approach, gender stereotypes.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з глобальних проблем сучасного світу є значне зростання кількості людей похилого та старечного віку. Демографічний відділ ООН повідомляє, що чисельність людей віком від 60 років і старших збільшиться до 2025 р. у 5 раз порівняно з 1950 р., а старших 80 років – у 7 раз. Водночас, загальна чисельність населення у світі, за цей же період, збільшиться тільки у 3 рази (Мацкевич Ю., 2004).

В Україні також спостерігається постійне зростання частки осіб пенсійного віку. Згідно статистичних даних, в нашій державі нараховується 6,5 млн. осіб віком від 0 до 14 років та понад 11,3 млн. пенсійного віку. Водночас, за шкалою ООН старим населення вважається тоді, коли частка людей у віці понад 65 р. становить більше 7%. В Україні ж ця цифра досягнула 15, 9%, а серед сільських жителів ще більше – 19,8%. Це говорить про те, що населення країни оцінюють як дуже і дуже старее (Вікіпедія).

Безперечно, що в майбутньому на демографічну ситуацію в нашій державі вплине і війна на Сході України. Дослідники вказують на те, що є висока ймовірність того, що нова вікова структура країни матиме менше молоді та більше людей похилого віку (Демографічна трагедія, 2022).

Постаріння населення не може пройти непомітно для суспільства, оскільки це безпосеред-

ньо впливає на чисельність та структуру економічно активного населення, що в свою чергу має негативний вплив на економіку країни та загострення соціальних питань. Вивчення особливостей чоловіків та жінок похилого віку вказує, що вони стикаються з багатьма проблемами, які повинні вирішуватись з боку держави, для того, щоб вони могли повноцінно функціонувати в суспільстві, не бути ізольованими і не стати тягарем для оточуючих. Така ситуація зумовлює зростання обізнаності про потреби людей похилого віку та необхідність розробки нових практичних підходів до соціальної роботи з цією категорією населення.

Сучасне переосмислення багатьох стереотипів статево-рольової ідентифікації суспільства, зумовило перегляд практичних підходів до соціальної роботи. Вона повинна здійснюватися на основі наукової категорії «гендер», яка відображає специфіку реагування чоловіків і жінок як окремих соціально-демографічних груп на різноманітні соціальні процеси (безробіття, бідність, старіння). У центрі уваги сучасної науки знаходиться проблема взаємодії жінок і чоловіків з урахуванням гендерних аспектів у змісті та організації соціальної роботи.

Гендерний підхід у соціальній роботі передбачає аналіз процесу міжстатевої взаємодії з урахуванням його гендерних особливостей. Це дозволяє «пропонувати нові варіанти інтерпретації причин виникнення соціаль-

них проблем, створює умови для підвищення ефективності організації соціальної допомоги клієнтам соціальних служб, що передбачає рівність статей у пошуку виходу із скрутною ситуації шляхом здійснення вибору особистістю, а не просто чоловіком чи жінкою» (Ярошенко, 2017).

А відтак для нашого дослідження є цінною інформація А. Гакман, С. Дудіцької, О. Вілігорського, яка подана у статті «Задоволеність життям та роль психофізичних компонентів у якості життя людей похилого віку» де вказано, що: 69,2% жінок та 63,7% чоловіків мають низький рівень задоволеності життям; 23,08% опитаних жінок та 25,8% чоловіків – середній; 7,7% опитуваних жінок та 10,5% чоловіків мають високий рівень індексу задоволеності життям. Отримані цифри дають нам можливість стверджувати що відсоток чоловіків і жінок людей похилого віку щодо задоволеності життям суттєво не відрізняється. На жаль, у більшості осіб похилого віку спостерігається низький рівень якості життя і за фізичними, і за психологічними компонентами (Гакман, 2020).

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблеми людей похилого присвятили свої дослідження Н. Голова, І. Зайнишева, А. Капська, Н. Кобаченко, І. Терещенко, Л. Тюптя, В. Шахрай та ін. Зокрема, Н. Голова присвятила свою працю забезпеченням сприятливої адаптації осіб похилого віку до нових умов соціалізації; І. Зайнишева розглядає проблему старіння як соціальний феномен ХХ ст., висвітлює проблему соціальної політики відносно людей похилого віку та особливості функціонування закладів соціального обслуговування людей похилого віку; Н. Кабаченко розкриває міжнародний досвід організації надання соціальних послуг людям похилого віку у соціальних службах; І. Терещенко досліджувала особливості соціальної роботи з людьми похилого віку; В. Шахрай досліджує теорії старості та принципи соціальної роботи з людьми похилого віку; О. Гончаренко, Г. Корінна досліджували гендерні особливості чоловіків і жінок похилого віку щодо переживання ними складних життєвих ситуацій відповідно до статі. Байдюк Н. досліджувала проблему впровадження гендерного підходу до соціальної роботи, Гришак С. вивчала стандарти гендерної рівності.

Мета статті – розкрити гендерні аспекти у соціальній роботі з жінками та чоловіками похилого віку.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Проаналізувавши науково-педагогічну літературу, ми з'ясували, що на показники якості життя впливає фізичне здоров'я, індивідуальні умови життя та духовний стан людини. Зокрема, якість життя відображається позитивним емоційним станом визначається фізичним, психічним, соціальним і духовним благополуччям. До індивідуальних умов життя таких як достаток, житло, робота, харчування, доступність послуг, безпека, екологічна ситуація тощо. До духовного стану розвитку суспільства відноситься рівень духовності, дотримання етичних норм, розвиток творчих ініціатив тощо.

Водночас, потрібно брати до уваги те, що соціологічне опитування оцінки якості життя є суб'єктивним та відображає індивідуальне сприйняття, відчуття та особисте ставлення особистості. Суб'єктивні показники якості життя пов'язані з оцінками сприйняття людиною особистого життя: задоволення роботою, життєвими умовами, соціальним статусом, фінансовим положенням, сімейними відносинами.

Досліджуючи питання задоволеності життям та низки компонентів у якості життя людей похилого віку А. Гакман, С. Дудіцька, О. Вілігорський виділяють низку чинників, що впливають на задоволеність життям такої категорії населення серед яких: здоров'я, матеріальне становище, сімейний стан, рухова активність, взаємини з навколишнім світом (Гакман, 2020).

У контексті досліджуваної проблеми, важливим є визначення поняття «гендер». Оскільки від розуміння цього поняття залежить: розуміння соціальними працівниками теорії та практики гендерного підходу до соціальної роботи; вміння розпізнавати явну і приховану гендерну нерівність; висвітлення соціальних проблем чоловіків та жінок у засобах масової інформації та соціальній політиці держави.

Поняття «гендер» позначає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям залежно від їх біологічної статі. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають врешті-решт психологічні якості, моделі поведінки,

види діяльності, професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає виконувати ті або інші запропоновані нам гендерні ролі (Мельник, 2005, с. 32].

Під гендером «розуміють організовану модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в основних інститутах суспільства, визначає або конструює їх соціальні відносини» (Ткалич, 2011, с. 54).

Отже, гендерна теорія не заперечує існування різниці між жінками і чоловіками; вона доводить, що важливим є не стільки власне факт відмінностей між статями, скільки їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова у суспільстві системи владних відносин на основі цих розбіжностей.

Досить часто соціальні працівники орієнтуються у своїй діяльності не на принципи рівності жінок та чоловіків, а на гендерні стереотипи. Наприклад, соціальні послуги для жінок ототожнюють із соціальним забезпеченням. Чоловіки, натомість, часто взагалі виключаються з числа можливих клієнтів соціальних служб, хоча соціально-психологічна допомога їм теж необхідна (Ярошенко, 2017, с. 80).

Від того, чи розпізнають соціальні працівники гендерну нерівність на індивідуальному рівні в безпосередній взаємодії з клієнтами, залежать перспективи антидискримінаційного соціального обслуговування, соціальної справедливості і соціального розвитку. З якими соціальними проблемами не взаємодіяли б соціальні працівники – бідністю, безробіттям, проблемами літніх людей, самотніх матерів, багатодітних сімей або сімей з інвалідами, сімейним насильством – так чи інакше вони стикаються з патріархальними сімейними відносинами, де чинник статі грає вельми істотну роль, підсилюючи прояви соціальної несправедливості. Також необхідно пам'ятати, що дискримінація може бути за віком, за расою, за соціально-економічним становищем людини (Ярошенко, 2017, с. 81).

Жінкам порівняно з чоловіками притаманна більша емоційність, потреба в співчутті, спілкуванні. За наявності проблем вони частіше згодні й здатні шукати допомоги у фахівців, включаючи фахівців соціальної роботи. Саме сукупністю названих чинників, на наш погляд, можна пояснити перевагу жінок серед клієнтів соціальних служб (Соціальна робота з жінками, 2018, с. 28).

Варто зазначити, що світове співтовариство розглядає людей похилого віку не як тягар, а як позитивний фактор. Сучасне розуміння старіння поєднує ідеї повноправної участі таких людей у житті суспільства, турботи про них, коли вони відіграють активну, творчу й корисну роль, а молодші покоління бачать, що їх може очікувати в майбутньому.

Водночас, науковці зазначають, що існують гендерні особливості відчуття задоволеності життям людьми похилого віку, зокрема, жінки частіше, ніж чоловіки звертається до лікарів, а для чоловіків задоволеність життям в значній мірі визначається можливістю взаємодії з навколишнім світом. Однак, здатність до найрізноманітніших форм рухової діяльності є значимою і для чоловіків і для жінок. Люди похилого віку, які ведуть активний спосіб життя є більш задоволені власним життям, ніж ті, хто віддає перевагу пасивним формам проведення дозвілля (перегляд телепередач, перебування в соціальних мережах тощо).

Варто зазначити, що людей похилого віку особливо турбує питання обмежень трудових прав як у передпенсійному віці, так і по досягненні пенсійного віку. У передпенсійному віці часто мають обмеження:

- в оплаті праці, про що заявили 20,8% жінок і 18,3% чоловіків;

- у можливостях професійного зростання, про що зазначили 19,9% жінок та 15,4% чоловіків.

У пенсійному віці проблеми виявляються переважно при пошуках роботи та працевлаштуванні на думку 25,6% жінок та 24,8% чоловіків (Соціальна робота на підприємстві, 2016). Загалом, вихід на пенсію потребує соціально-психологічної адаптації і чоловіків і жінок похилого віку на різних рівнях:

- на рівні суспільства (ступінь зближення ціннісних орієнтацій різних статевовікових груп суспільства);

- на рівні групи (ступінь рольової адаптації, ступінь позитивності соціальної ідентичності, ступінь замикання літніх на своєму безпосередньому оточенні);

- на рівні особистості – пристосованість до процесу старіння і ступінь позитивності особистісної ідентичності (Соціальна робота на підприємстві, 2016).

Варто зауважити, що зміна соціального статусу людини в похилому віці може мати як

позитивні, так і негативні наслідки. Дуже часто це залежить від самої людини, від її сприйняття ситуації, адже вихід на пенсію може сприйматися людиною як втрата власної корисності або ж як набуття свободи від трудових обов'язків та можливістю зайнятися улюбленими справами. Наприклад, зміна соціального статусу легше переноситься жінками, ніж чоловіками. Це пов'язано з тим, що вихід на пенсію жінок, які протягом періоду трудової діяльності поєднували професійні й сімейні ролі (виконання домашніх обов'язків, ведення господарства, виховання дітей), сприймається ними як серйозне полегшення та задоволення. Як катастрофа вихід на пенсію розцінюється лише тими жінками, які надавали перевагу кар'єрі, ніж сімейному вогнищу. Водночас чоловіки загалом гірше прилаштовуються до виходу на пенсію, оскільки вони в силу гендерних стереотипних уявлень звикли реалізовуватися тільки в професійній сфері, відкладаючи на другий план реалізацію сімейних ролей. Окрему категорію становлять жінки, які все своє життя були домогосподарками. Для них не існує проблеми виходу на пенсію, але залишається трагедія втрати чоловіка, дому, дорослих дітей або прирікання на роль людини, повністю залежної від інших членів родини (Гончаренко, 2020, с. 68).

Успішність старіння визначається тим як людина справляється зі змінами соціальних ролей, здібностей, що викликані старінням та підтримкою держави. Одним із головних чинників продовження розвитку особистості в похилому віці є змістовність, творчість і продуктивність життя людини після завершення професійної діяльності.

Безперечно, що для того, щоб життя пенсіонерів (і чоловіків і жінок) було в задоволення потрібно бути готовим до нового життя. І в цьому, звичайно, може допомогти соціальний працівник надаючи інформацію про те, що процес змін є природнім. І спад активності людини з віком супроводжується звільненням від ряду трудових обов'язків чи звуженням сфер відповідальності. Дуже важливо також ретельно планувати своє майбутнє життя на пенсії (Соціальна робота на підприємстві, 2016).

Водночас, соціальна політика держави спрямована на догляд в стаціонарних установах; соціальну роботу з людьми похилого віку в територіальних центрах і відділеннях денного

перебування; соціальну підтримку та догляд вдома; створення необхідних матеріальних і фінансових умов для підтримання нормальної життєдіяльності.

Потреба у пошуку нових форм, методів роботи з людьми похилого віку з метою ефективною соціальною адаптації та інтеграції сприяла започаткування та розвитку Університету третього віку, діяльність якого спрямована не лише на здобуття знань, а й можливість комунікації, розвитку, самовираженні та покращення соціально-психологічного стану.

Варто зазначити, що перший «Університет третього віку» відкрився на базі територіального центру соціально-побутової реабілітації у 2008 році на Волині у місті Ковелі, який на сьогодні також активно діє. 7 жовтня 2022 року розпочався новий навчальний рік, де стали слухачами Університету 126 жителів пенсійного віку м. Ковель.

При Університеті діють п'ять факультетів, що дозволить кожній людині пенсійного в знайти заняття за інтересами, зокрема:

- соціально-правовий факультет – надає соціально-правову допомогу та розробляє рекомендації соціально-правової захищеності слухачів щодо активної участі їх у громадському житті міста;

- факультет основ медицини – забезпечує навчання з основ медицини, надає практичні поради і консультації щодо підтримання здоров'я, організовує практичні заняття з надання невідкладної допомоги;

- мистецький – постійно працює над розвитком дикції (аматорський театр «Осіньне золото»), хорового співу (хор «Райдуга»), розкриває творчу активність слухачів, залучає їх до участі в організації загальноміських свят, вечорів відпочинку, зустрічей з цікавими людьми;

- фізичної реабілітації – організовують заняття з фізичного оздоровлення слухачів у гімнастичному залі спортивного комплексу;

- комунікаційних та інформаційних технологій – дає можливість на практиці вивчити будову, можливості та принципи функціонування персонального комп'ютера, телефону-факсу, ксерокса, мобільного телефону. Міські жителі поважного віку ознайомлюються з основами інформаційних знань та сучасних технологій, навчаються методам пошуку необхідної інформації в мережі Інтернет (Ковельських дідусів та бабусь, 2018).

Процес навчання базується на принципах добровільності та методах навчання дорослих: лекції, дебати, дискусії, доповіді, розповіді історій, розв'язання проблем, практичне оволодіння навичками, демонстрація – показ, спів, декламування тощо (Ковельських дідусів та бабусь, 2018). Заняття на факультетах проводяться без екзаменів, заліків і контрольних робіт, відвідування і успішність – на добровільних засадах.

Отже, соціальні працівники мають допомогти кожній людині в похилому та старечному віці реалізувати свої інтереси, знайти своє місце в суспільстві та продовжувала активний спосіб життя задля підвищення якості свого життя. Адже, суспільство з позитивним старінням – це суспільство, в якому люди похи-

лого віку здатні продуктивно працювати, бути фізично та психічно здоровими, мати фінансову та особисту безпеку, справедливо розподіляти свої ресурси та мати позитивні та сприятливі стосунки між поколіннями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Врахування гендерних аспектів в соціальній роботі з жінками та чоловіками похилого віку, вносить цінності егалітаризму у відносини між фахівцями соціальних служб та їхніми клієнтами, щоб в процесі взаємодії з клієнтом чи групою, де за головну мету висувається необхідність активізації ресурсів клієнта, щоб людина, незалежно від статі, самостійно могла відповідати за власне життя, також сприяє позбавленню від стереотипів, врахування гендерних особливостей міжстатевої взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вікіпедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Гакман А., Дудіцька С., Вілігорський О. Задоволеність життям та роль 35 психофізичних компонентів у якості життя людей похилого віку. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Фізична культура. 2020. С. 36–39.
3. Гончаренко О.В., Корінна Г. О. Вивчення гендерних питань у контексті соціальної роботи з людьми похилого віку / *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* / Випуск 73. Том 1. 2020. С. 66–70.
4. Демографічна трагедія України: другий голодомор? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/>
5. Ковельських дідусів та бабусь кличуть до університету URL: <https://kowel.rayon.in.ua/news/57333-kovelskih-didusiv-ta-babus-klichut-do-universitetu>
6. Мацкевич Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку. *Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2004. № 11. Випуск 2. С. 47–52.
7. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
8. Соціальна робота з жінками : навчальний посібник для студентів спеціальностей 231 Соціальна робота та 232 Соціальне забезпечення (Галузь знань 23 Соціальна робота) / уклад.: А. І. Войтовська, О. О. Кравченко. Умань : Візаві, 2018. 229 с.
9. Соціальна робота на підприємстві : навч. посібник / уклад.: Н. М. Коляда. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 84 с.
10. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 248 с.
11. Ярошенко А. О., Варбан М. Ю., Шульга Л. О. Особливості надання медичних та соціальних послуг для вразливих категорій населення з використанням гендерно-чутливого підходу : навч. посіб. / за заг. ред. Ярошенко А. О. К. : МБФ «Альянс громадського здоров'я», 2017 112 с.

REFERENCES:

1. Vikipediia [Wikipedia]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
2. Hakman A., Duditska S., & Vilihorskyi O. (2020). Zadovolenist zhyttiam ta rol 35 psykho fizychnykh komponentiv u yakosti zhyttia liudei pokhyloho viku. [Life satisfaction and the role of 35 psychophysical components in the quality of life of elderly people]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Fizychna kultura*. (pp. 36–39). [in Ukrainian].
3. Honcharenko O. V., & Korinna H. O. (2020). Vyvchennia hendernykh pytan u konteksti sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Study of gender issues in the context of social work with the elderly]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova / Vypusk 73*. (Vols. 1). (pp. 66–70). [in Ukrainian].
4. Demohrafichna trahediia Ukrainy: druhyi holodomor? (2022). [The demographic tragedy of Ukraine: the second Holodomor?]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/> [in Ukrainian].
5. Kovelskykh didusiv ta babus klychut do universytetu (2018). [Kovel grandfathers and grandmothers are called to the university]. URL: <https://kowel.rayon.in.ua/news/57333-kovelskih-didusiv-ta-babus-klichut-do-universitetu> [in Ukrainian].

6. Matskevych Yu. (2004). Zarubizhnyi dosvid sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Foreign experience of social work with the elderly]. *Sotsiologhiia. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Upravlinnia*. № 11. Vypusk 2. (pp. 47–52). [in Ukrainian].
7. Melnyk T., & Kobylanska L. (2005). 50/50: Suchasne henderne myslennia: slovnyk. [50/50: Modern gender thinking]. Kyiv : K.I.S. [in Ukrainian].
8. Sotsialna robota z zhinkamy (2018) [Social work with women].: navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnostei 231 Sotsialna robota ta 232 Sotsialne zabezpechennia (Haluz znan 23 Sotsialna robota) / uklad. : A. I. Voitovska, O. O. Kravchenko. Uman : Vizavi. [in Ukrainian].
9. Sotsialna robota na pidpriemstvi : navch. posibnyk (2016) [Social work at the enterprise]. Uman : FOP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].
10. Tkalych M. H. (2011). Henderna psykholohiia : navch. Posib [Gender psychology]. Kyiv : Akademydav. [in Ukrainian].
11. Iaroshenko A. O., Varban M. Iu., & Shulha L. O. (2017). Osoblyvosti nadання medychnykh ta sotsialnykh posluh dlia vrazlyvykh katehorii naselennia z vykorystanniam genderno-chutlyvoho pidkhodu: navch. posib. [Features of the provision of medical and social services for vulnerable categories of the population using a gender-sensitive approach]. A. O. K. : MBF «Alians hromadskoho zdorovia». [in Ukrainian].